

Борисов В.І.

*Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені академіка В.В.
Сташиса НАПрН України, директор, д.ю.н.,
професор, академік Національної академії
правових наук України*

Фіріс П. Л.

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника, завідувач кафедри
кримінального права, д.ю.н., професор*

ЗАСАДИ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНО- ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Політика виражає функції держави щодо керівництва зовнішніми і внутрішніми сферами та напрямками суспільного життя. Важливою складовою внутрішньої політики є боротьба зі злочинністю, що покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів. Державна політика боротьби зі злочинністю складається зі стратегічних напрямів, характерні риси яких зумовлені завданнями, предметом та методами досягнення необхідних для суспільства результатів. Такими напрямками (підсистемами) є: кримінально-правова, кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна політики. У цьому достатньо широкому комплексі провідне місце належить кримінально-правовій політиці, оскільки саме вона, визначаючи межі злочинного у суспільстві, формулює зміст державної політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Оцінюючи розвиток сучасної наукової думки в Україні з питань державної політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому та кримінально-правової політики зокрема, слід зазначити, що, незважаючи на значну кількість праць, присвячених цій проблемі, довгий час фактично були відсутні її комплексні монографічні вирішення. На теперішній час позитивно оцінити стан ви-

рішення цього питання у цілому також не є можливим. За більше ніж 20 років незалежності в Україні не було вироблено національної доктрини та концепції боротьби зі злочинністю, так само як і кримінально-правової доктрини з відповідною їй концепцією. Не було розроблено та затверджено цілісної стратегії кримінально-правового впливу на злочинність. Фактично в абсолютній більшості вирішувались (і то не завжди на підставі науково обґрунтованих пропозицій) лише окремі питання (певні з яких були дійсно важливі), що часто призводило до змін у законодавстві про кримінальну відповідальність як необхідних, так і невинуватих (причому останніх було значно більше).

За даними науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за період з вересня 2001 р. по травень 2013 р. загальна кількість змін і доповнень до Кримінального кодексу України склала фантастичну цифру – 432. При цьому в 59 статей зміни вносились двічі, в 30 статей – тричі, в 5 статей – чотири рази, в 2 статті – п'ять разів, і в 1 статтю – шість разів. КК було доповнено 63 новими статтями, причому 7 з них на час наведеного аналізу було вже виключено з КК, а ще 13 нових статей зазнали змін.

Із 447 статей, які були в КК на момент його прийняття у 2001 р., 209 статей (47%) станом на травень 2013 р. було змінено. Фактично в середньому щомісячно зміни та доповнення вносилися приблизно в 3 статті КК. Цей процес триває й на сьогодні. Таке становище багато в чому викликано саме відсутністю цілісної концепції кримінально-правової політики в країні, в тому числі стратегії розвитку національного кримінального права.

В українській кримінально-правовій теорії фактично не існує суперечностей стосовно розуміння змісту кримінально-правової політики. Вона визначається як основний системоутворюючий елемент політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. *Кримінально-правова політика розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі її впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і виражається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх за-*

стосування, рішеннях офіційного тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правових норм, постановях Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з питань застосування спеціалізованими судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування норм матеріального права.

Напрями кримінально-правової політики визначаються на підставі об'єктів кримінально-правової охорони, згрупованих за видами та систематизованих залежно від рівня їх значимості для суспільства. Таким чином, можуть бути виділені: кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти життя та здоров'я особи; кримінально-правова політика у сфері боротьби зі злочинами проти виборчих, трудових, та інших особистих прав і свобод людини і громадянина та ін. Зазначені напрями – це, так би мовити, основні складові кримінально-правової політики, всередині яких існує більш детальна диференціація. Разом із тим конкретні негативні прояви, що набувають небезпечної поширеності у суспільстві, час від часу висувають «на перший план» кримінально-правової політики ті чи інші актуальні проблеми, які потребують оперативного законодавчого та правозастосовного вирішення. Так, Україна перша серед республік колишнього СРСР як пріоритетний вектор кримінально-правової політики визначила боротьбу з торгівлею людьми, а пізніше – з відмиванням (легалізацією) коштів, здобутих злочинним шляхом, та ін.

Рівневий аналіз кримінально-правової політики дає підстави виділяти *доктринальний, програмний, законодавчий, правозастосовний, правовиконавчий та науковий рівні*¹.

¹ Про це див. детальніше: Борисов В. І., Фріс П. Л. Поняття кримінально-правової політики // Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х.: Право, 2013. – С. 56-71.

Українська кримінально-правова політика найтіснішим чином пов'язана з кримінальним правом, яке займає домінуюче становище у внутрішній політиці, яку проводить держава у боротьбі зі злочинністю.

Кримінальне право являє собою більш-менш усталене правове явище, особливо стосовно додержання принципів та правил застосування значної кількості положень його Загальної частини. На відміну від кримінального права, кримінально-правова політика – явище рухоме, вона більш гостро реагує на соціальні процеси та відносно швидко піддається змінам залежно від курсу політичного життя країни. Водночас кримінальне право являє собою інструмент кримінально-правової політики.

Зміст кримінально-правової політики визначається тими завданнями, які стоять перед даним напрямом політики у сфері боротьби зі злочинністю.

Змістовну сторону – *предмет* кримінально-правової політики – утворюють такі складові: 1) основні принципи кримінально-правового впливу на злочинність; 2) встановлення кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація); 3) встановлення характеру караності суспільно небезпечних діянь (пеналізація) та умов звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою закону про кримінальну відповідальність, або заміни більш суворих його видів менш суворими (депеналізація); 4) визначення альтернативних покаранню заходів кримінально-правового характеру (замінюючих заходів), а також заходів, які застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів); 5) тлумачення законодавства в галузі боротьби зі злочинністю з метою з'ясування й роз'яснення його точного значення; 6) діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, з'ясування їх ефективності; 7) визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання).

Головним, основним у змісті кримінально-правової політики є усвідомлення потреб суспільства в кримінально-правовій охороні суспільних відносин, які мають загальноціннісне значення. Це потребує виявлення тих вкрай негативних соціальних явищ, що спричиняють або можуть спричинити у своєму конкретному прояві істотну шкоду фізичній або юридичній особі, суспільству чи державі. Боротьба з такими явищами обумовлює необхідність встановлення та вжиття відповідних заходів кримінально-правового реагування.

Завдання кримінально-правової політики визначаються її цілями, які можуть бути диференційовані на матеріальні та юридичні. Матеріальні цілі адресуються до неправової складової суспільних відносин і можуть мати економічний, ідеологічний та інший характер. Можливі різноманітні комбінації вказаних цілей.

Система юридичних *цілей*, у свою чергу, може бути структурована в такому порядку: зниження рівня злочинності в країні; прийняття під кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин, які мають загальноціннісне значення; притягнення до відповідальності всіх осіб, які вчинили порушення кримінально-правових заборон і не користуються правом на звільнення від кримінальної відповідальності; звільнення від кримінальної відповідальності максимально можливого кола осіб, притягнення до відповідальності яких не може вважатися відповідним заходом, виходячи з мети спеціальної превенції; призначення покарання, яке відповідає ступеню тяжкості вчиненого злочину, особі винного та обставинам, що пом'якшують та обтяжують покарання; вжиття інших заходів кримінально-правового характеру, пов'язаних з учиненням особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК; запобігання злочинам (загальна та спеціальна превенція) на підставі здійснення максимального впливу на осіб з нестійкою морально-правовою установкою; формування правосвідомості (правового виховання) громадян.

Перед кримінально-правовою політикою стоїть комплекс завдань, вирішення яких створює передумови для успішної діяльності всієї системи боротьби зі злочинністю і досягнення за-

значених цілей. Вказані завдання перебувають у таких сферах: визначення загальних засад кримінальної відповідальності та покарання; запобігання злочинам методами кримінально-правового впливу (загальна й спеціальна превенція); взаємодії з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби зі злочинністю.

В основі кримінально-правової політики перебувають її *методи*, які поділяються на *основні та приватні* [2, с. 18-21; 3, с. 71; 4] та диференціюються залежно від сфери своєї дії.

Основні методи діють щодо всіх видів суспільно небезпечної поведінки і всіх осіб, які підпадають під ознаки суб'єкта злочину. Завдяки ним визначаються межі злочинного і відповідні заходи кримінально-правового впливу, тобто вони охоплюють основні параметри кримінально-правової політики держави. Ними є *криміналізація (декриміналізація)* та *пеналізація (депеналізація)*.

Приватні методи діють на індивідуальному рівні і не визначають кримінально-правову політику у цілому. До цих методів відносяться: інститут обмеження сфери дії закону про кримінальну відповідальність; інститут звільнення від кримінальної відповідальності; інституту звільнення від відбування покарання та ін.

Від науково обґрунтованого співвідношення основних методів кримінально-правової політики у поєднанні з практикою застосування закону про кримінальну відповідальність залежить ефективність кримінально-правової політики, досягнення якої є основною метою всієї політики держави у сфері боротьби зі злочинністю.

Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити, що кримінально-правова політика являє собою системоутворюючий елемент усієї політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, визначає засоби їх досягнення.

1. Борисов В. І. *Поняття кримінально-правової політики* / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // *Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку* / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргарєєва та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. – Х.: Право, 2013. – С. 56-71.

2. Фріс П. Л., Козич І.В. *Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю* / П. Л. Фріс, І. В. Козич // *Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення: матеріали наук.-практ. конф., 14 берез. 2013 р. – Івано-Франківськ, 2013. – С. 18-21.*
3. Лопашенко Н. А. *Основы уголовного-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика* / Н. А. Лопашенко. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004. – 339 с.
4. Епифанова Е. В. *Концепция уголовного-правовой политики* / Е. В. Епифанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rudocs.exdat.com/docs/index-400738.html>. – Заголовок з екрана.